

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

1960

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

VI

1960

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1960

Toimetuskolleegium:

Paul Ariste (esimees), *Heino Ahven* (sekretär), *Eeva Ahven* ja
Arnold Kask

KAUKAASIA EESTLASTE KEELEST JA RAHVALUULEST *

GUSTAV VILBASTE

Novembrikuu algul 1884. a. lahkus Kolga ja Kõnnu vallast Kuusalu kihelkonnast üle 40 perekonna ja siirdus Kaukaasiasse, kus nende usaldusmees Johannes Lindvest oli teinud riigimaade valitsuse esindajaga lepingu, et väljarändajatele antakse Musta mere rannikul Aadleri linna lähedal asunduseks 2400 dessatiini maad. Väljarändamisele sundisid inimesi rasked elamistingimused sünnimaal.

Asumistingimused olid Kaukaasias alguses väga rasked. Asustusala oli siin võrdlemisi metsastunud ja selle muutmine viljakandjaks kultuurmaaks nõudis palju tööjõudu. Eriti tegi asumise raskeks malaaria, külmõbi, mis oli levinud Kaukaasias soistunud aladel. Raskustest saadi aga üle. Väljavalitud maa-alale asutati kaks küla, Salme ja Sulevi, mille elanikkonna moodustasid peamiselt just Kolga ja Kõnnu vallast või ka nende naaber- valdadest väljarännanud.

Uude elukohta viidi kaasa oma koduküla murre. Kolgas oli siis ja on praegugi veel kaks murrakut: «maakeel» ja «rannakeel». Need murrakud jäid kasutamisele esialgu ka Kaukaasias, sest rannamehed jäid elama Salme küla lääneossa — Rannakülasse, et oleks võimalik kalastada 3 versta eemal olevas Mustas meres. Maamehed asusid kaugemale mägedesse. Peagi selgus, et kalapüük ei tasunud töövaeva, peamiselt vajaliku turu puudumisel, ja varsti siirdusid ka rannamehed põllutööle ja aiandusele. Kalandusega seoses olevad oskussõnad jäid kasutamata ja maamurrak sai isegi enam-vähem üldiseks.

Nüüd on möödunud 75 aastat sellest, kui rännati välja Kolgast ja jäädi eemale sünnimaast. Asunikel tuli elada grusiinlaste, moldaavlaste, kreeklaste, mingreelide ja teiste kaukaasia mägilaste naabruses, kellega suhtlemiseks jäi vene keel, mida aga ei osanud hästi ei eesti väljarändajad ega Kaukaasia päriselanikud. Ei ole seepärast liigne küsimus, milliseks on kujunenud kõnekeel eestlaste asundustes Kaukaasias möödunud kolmveerand sajandi kestel. See küsimus huvitaski allakirjutanut, kui ta

---

* Esitatud Emakeele Seltsi koosolekul Tallinnas 13. dets. 1959. Ettekanne avaldatakse lühendatult. — Toimetus.

1959. aasta kevadel mais teostas uurimismatka eestlaste asundustesse, peamiselt Salme ja Sulevi külasse. Olgu tähendatud, et Salme kuulub praegu Stalini-nimelisse, Sulevi aga Viktor Kingissepa nimelisse kolhoosi Abhaasia autonoomses vabariigis Gruusia NSV-s.

Sünnimaast eemal olevate eesti asunduste elanike keelelist arengut on seni võrdlemisi vähe uuritud. Ei ole pööratud sellele vajalikku tähelepanu, kui palju on asunikud omandanud oma ümbruse rahvastelt uusi mõisteid ja väljendeid, peamiselt nende esemete ja nähtuste kohta, mis on asunike praeguses elukohas uued ja mille kohta ei olnud väljarändajatel sünnimaalt lahkudes isegi ettekujutust.

Nagu juba tähendatud, on Salme ja Sulevi küla elanikud välja rännanud Kuusalu kihelkonnast, mille maa- ja rannakülade murrakuga olen võrdlemisi hästi tuttav. Seepärast seadsin enesele ülesandeks leida vastuseid nende külade inimestelt järgmistele küsimustele:

1. Kas Salme ja Sulevi küla elanike kõnes on veel põhilisi Kuusalu murraku sõnu? Kas on unustatud sõnu, mis jäid uutes oludes tarbetuks, näiteks rannakalastusega seoses olevaid sõnu?

2. Milliseid sõnu on juurde tulnud uute olude, esemete, nähtuste mõjul ja millist algupära on need sõnad?

3. Kuidas on säilinud rahvapärased taimenimed? Kuidas on tekkinud nimed nendele taimedele, mis ei esinenud sünnimaal ja mida õpiti vahest tundma Kaukaasias?

4. Millised on kohanimed asunduste küldes? Kas on sünnimaalt viidud kaasa kohanimedid? Kuipalju on eestlased andnud looduslikele paikadele omalt poolt uusi nimesid? Kuipalju endisi pärisrahvaste antud nimesid on veel kasutamisel?

5. Kuivõrd tuntakse veel Kuusalu folkloori? Kas on eestlaste folkloori tulnud elemente naabrite rahvaluulest? Kas on märgata igapäevases kõnekeeles naaberrahvaste kõnekäände, mõistatusi, vanasõnu?

Olgu tähendatud, et praegu ei ela enam neid, kes täiskasvanuna sõitsid Eestist 75 aasta eest Kaukaasiasse. Oma matkal kohtasin ma vaid nelja inimest, kes olid Eestis sündinud ja lapsena vanematega Kaukaasiasse välja rännanud: Juuli Ludvik 8-aastaselt, Madis Vestholm 2-aastaselt, Rudolf Tsernjagin 3-aastaselt ja August Tinner 12-aastaselt Võrumaalt Rõuge kihelkonnast 1904. aastal, seega 20 aastat hiljem Sulevi külasse asunud. Kaukaasia asundustes elavad praegu peamiselt teine ja kolmas põlv, lapsed neljanda põlvna neist väljarändajatest, kes 75 aasta eest jätsid maha sünnimaa ja asusid elama võoraste rahvaste keskele.

Uued sõnad töös ja tegevuses. Uued olud töid kaasa uusi mõisteid, millede väljendamiseks oli tarvis uusi sõnu. Võtame näiteks kasvõi kogukondliku korralduse, mis erines Eestis olevast vallast mitmeti. Kogukondlikud ametid olid venekeel-

sed ja seepärast on loomulik, et eestlaste kõneste tulid juurde sõnad, nagu *upravleenije, tarssina, utsastok*, pärast ka *selsoveet, kalhoos, brigaada* jt. Need sõnad ei tulnud kasutamisele korraga, vaid aegamööda, vajaduse järgi.

Ka tööriistad vahetati uute vastu. Algul aeti läbi kaasaviidud tööriistadega niikaua, kui need osutusid otstarbekaks. Ei olnud ju Eestis väljarändamise ajajärgul põllutöövahendid kuigi täielikud. Harkader oli tähtsamaks tööriistaks põllul, hõlmader ei olund veel tunginud igasse majapidamisse. Kaukaasias osutus harkader alguses täiesti kõlbmatuks, sest siin tuli töötada peamiselt kõplaga, nagu seda kasutasid kohalikud Kaukaasia rahvad. Seepärast oli esimesi uusi sõnu just *sapka* (< vene *цапка* ~ *сапка* 'käsikõblas'), mis omandati kaukaaslastelt ühes tööriistaga. Siit ka verb *sapkama, sapkatama* 'kõplaga taimi muldama, põldu umbrohust puhastama'. Uued sõnad omandati enamasti vene keelest, mis oli suhtlemiskeeleks eri rahvaste vahel. Tuntakse ka gruusiakeelset sõna *dohha*, mis on muutunud eestlastel *tohkaks*. Seda sõna tarvitatakse siiski sagedamini Suhhuumi ümbruse eestlaste juures.

Asundustes satuti naabriteks mõnigi kord inimestega Eesti eri maanurkadest. Võrumaalane oli naabriks virulasele, Harjumaal inimesed elasid kõrvuti pärnakatega jne. Siin segunesid murrakud ja täiendati üksteist sõnavaralt. Seepärast on loomulik, et Kaukaasia asundustes oli inimeste keel sõnavaralt isegi rikkam kui üksiku maanurga murrak. Seda peamiselt nende mõistete osas, mis viidi kaasa sünnimaalt. Teine ja kolmas põlv ei teadnud seepärast sagedasti enam, kust murrakust üks või teine sõna pärineb.

Tööriistade nimed on Kaukaasia eestlaste kõneste tulnud peamiselt vene keele vahendusel. Neid sõnu ei ole palju, sest põllu ja aia harimine toimus seal varemalt võrdlemisi primitiivselt. Kui põllunduses hakati kasutama masinaid ja keerulisi põllutööriistu, omandati nendega ühes ka üldtuntud nimed või kohandati need ka eestlastele suupäraseks, nagu *matoor, rantal* ~ *randel* ~ *randaal*. Aianduses tuli ploomide kuivatamisel kasutamisele *susni*.

Söögid. Põlluviljade muutusega tulid muutmisele ka Eestis kasutatavad toidud. Kui peaviljaks tuli rukki ja odra asemele mais, siis muutusid maisitangud ja -jahu tähtsaks toiduvahendiks. Maisipuder, mida peagi nimetati kohaliku nimetuse järgi *mammaliigaks*, oli sagedane toit. Üldiseks muutus ka *turssaa*, mida valmistati aedubadest, tomatitest, baklažaanidest, kurkidest jt. hapendamise teel ja mida tarvitati peamiselt talvel, kui ei olnud saada muud aedvilja. Naabritelt on omandatud mitmeid teisigi toite ja nende nimesid, näit. *kartšoo, sašlõk, lavass, tšahhombeeli, vaarennik* jt.

Joogid. Eestis oli taludes tähtsamaks joogiks kali, mida kasutati sagedasti ka söömisel kuivale leivale pealerüüppamiseks.

Et odrad Kaukaasias ei kasvanud hästi, ei saadud teha linnaseid ega ehtsat eesti kalja. On püütud teha kalja maisist, puuviljadest, kuid selline kali ei ole laiemalt levinud. *Kaukaasia kaljaks* nimetatakse sagedasti ka veini, mida saadakse veini valmistamisel viimastest jäätmetest ja nimetatakse ka *tööviinaks*.

Muide mainitagu, et Kaukaasia eestlane ei tarvita oma kõnes sõna *vein*, vaid see on ikka kas *viin* ehk *marjaviin*. Meie viin on neil ikka *vodka* ja meie puskar *kihka*. Kuid seda *kihkat* ei aeta mitte kartulitest või linnastest, vaid riknenud ja mahakukkunud puuviljast. Sõna *kihka* on üldtuntud Kaukaasia eestlaste juures, kuigi tuntakse ka põliselanike poolt kasutatavaid nimetusi: *satsa*, *tšatsa*, *atsaa*, isegi *hanža*. Käärimata viinamarjamahl on *madžaar* ehk *matsaar*. Sõna *virre* mäletavad veel üksikud vanemad inimesed ja sedagi seoses peamiselt õlle valmistamisega.

Viina, s. o. veini valmistatakse peamiselt kahte sorti. Viinamarjade purustamise järel saadakse käärimisel valged veinid. Kui jätteid veel tambitakse, lisatakse isegi natuke vett, saadakse tumedad veinid. Tambitakse tumedate veinide saamisel jätteid veel hästi läbi, lisatakse vett juurde, kaetakse tiheda kaanega (savitatakse kaane servad) ja lastakse soojas käärida, saadakse *tööviin*. See ongi kaukaasia kali, nagu tähendati juba eespool,

Grusiinlaste ja armeenlaste *matsoonit*, mida hapendatakse kettidel rippuvas pikas puunõus sagedase kiigutamisega ja mis meenutab meil valmistatud kefiiri, Kaukaasia eestlased palju ei valmista, kuigi seda üldiselt tuntakse.

T a i m e n i m e d. Eestist välja rännates, olgu Kaukaasiasse, Krimmi või mujale, viisid inimesed kaasa suuremal või vähemal määral oma sünnikoha taimenimesid, nagu neid oli õpitud tundma juba lapsepõlvest peale. Kui need taimed kasvasid ka uues elukohas, nagu näiteks enamik umbrohte, püsisid need nimed. Kaukaasias ei olnud selliseid taimi aga kuigi palju. Ei esine sünnimaa taimi asunduses, jäävad nimed peagi unustusse, või antakse need teistele taimedele, mis on sarnased varemalt tuntud liikidele. Esimene põlv vähemalt mäletab sünnimaalt kaasa viidud nimesid. Nad võisid isegi rikastada oma taimede nimesitiku, sest asunduses oli inimesi mitmetest maanurkadest. Eri murretest pärinevad taimenimed segunesid kasutamisel ja viimaks ei teadnud tarvitaja, milline nimi on õige, milline vale. Tavaliselt jäi püsima kirjakeelne nimi, kuna murdeline nimi ununes. Igatahes ei tundnud murdelisi taimenimesid kuigi palju enam teine põlvkond, kes taimi ei olnud oma ümbruses näinudki, vaid oli kuulnud nimesid ainult kirjandusest või ka vanemate jutustustest. Näiteks kinnitas mulle kolmandasse põlve kuuluv ülikooli haridusega noormees, et ta tunneb küll kullerkupu nime, aga missugune see taim on, seda ta ei tea, sest nende ümbruses seda taime ei kasva. Teises ja kolmandas põlves on tarvitusel peamiselt kirjakeelsed nimed, kuigi taime mõnikord ei tunta.

Uutele, ainult Kaukaasias kasvavatele taimedele nime andmine on toimunud mitmes kohas, aga siiski on neil ühiseid jooni. Näib, et asunduste eestlased on käinud läbi üksteisega ja omandanud seejuures ka vajalikud taimenimed. Kirjanduse mõjusid ei saa siin oletada, sest esimese ja teise põlvkonna juures ei olnud vastav kirjandus veel kuigi suur. Uued taimed, mis puudusid sünnimaal, said enamasti kohalike elanike kõnekeeles esinevad nimed. Need nimed võeti kasutamisele kas muutumatult või sagedasti muudetult, vastavalt hääldamisvõimalustele. Uued nimed tekkisid ka võrdluse tulemusena Eestis kasvavate sarnaste taimedega. Kaukaasia taimestik on aga liigirikkam ja taimi palju rohkem kui Eestis, kuid liikide vahet ei oska tavalised inimesed sagedasti märgata ja seepärast on asunike kõnekeeles kasutatavad taimenimed õieti kogunimed ja tähendavad enamikus mitut liiki ühes ja samas perekonnas. Seejuures võib märgata, et Salme ja Sulevi taimenimed erinevad suuresti Linda külade ja Estoonia küla taimenimedest.

Kui Kolga väljarändajad asusid Kaukaasiasse, oli nende vene keele oskus väga väike. Inimesed ei osanud seda keelt ei kõnelda ega kirjutada-lugeda. Seepärast ei tunginud vene keel kuigi tähtsal määral eesti perekondadesse. Taimed, mis olid võõrad, s. o. täiesti tundmatud ja ennenägematud, jäid alguses ilma nimeta, eriti need, mis ei tulnud kasutamisele igapäevases elus. Kui aga taim tungis kuidagi esile töös ja tegevuses, näiteks puud ja põõsad tarbepuudena, õpiti neid põliselanike vahendusel peagi eraldama ja et suhtlemiskeeleks oli vene keel, oli loomulik, et selliste puude nimed kujunesid venekeelsete nimede alusel. Nii tekkisid puude nimed: *graap* (*Carpinus betulus*), *sinaar* (*Fagus orientalis*), *kipariss* (*Cupressus sempervirens*), *alõtsaa* (*Prunus divaricata*), *funduk* (*Corylus maxima*), *urma* ehk *hurma* (*Diospyros lotus*), ka *kukurus* (*Zea mays*). Üldiselt on taimenimed, mida asunikud omandasid vene keele alusel, enamikus ühtlased ja sarnased, kuigi nende hääldamises võib olla mõningaid erinevusi. Puud, mille sarnaseid kasvas ka Eestis, said nime sarnasuse alusel, sellele vaatamata, kas see oli sama liik, mis meil, või koguni teine. Nimed *mänd*, *kuusk*, *lepp*, osalt ka *kask* muutusid kogunimeks ja neid kasutati puude kohta, mis olid sarnased meie männile, kuusele jne., kuigi need olid koguni teised liigid, kuuse juures isegi teine perekond — *nulg* (*Abies*). Suudeti puu juures siiski liigi vahet märgata, anti neile eraldav nimi. Nii on Salmes *jõe-lepp* meie sanglepp (*Alnus glutinosa*), mis kasvab jõekallastel; *mäe-lepp* (*Alnus barbata*) kasvab kuivematel aladel, mägedel. See liik meil ei esine. Mõned põõsad, mis ei tulnud kasutamisele, ei saanudki nime ja on praegugi ilma kindla nimeta. Näitena toodagu okaspaju (*Hippophae rhamnoides*), mis kasvab tihedate kogumikena küll Musta mere rannal, küll Psou jõe lammil, aga teda ei tunta erilise nime all, vaid

märgitakse kui tarvis üldise nime *kaljutska* all tema asteljate okaste pärast.

Osalt samane protsess toimus ka rohttaimedega. Ka siin oli Eestis kasvava taime sarnasus tähtsal kohal, vaatamata sellele, kas taim oli sama liik, mis Eestis, või teine. Nii on antud kaukaasia taimele *Primula acaulis* nimeks *nurmenukk*, mõnel ka *piimapisar* või *kanavarvas*, milline nimi on sarnasel harilikul nurmenukul (*Primula officinalis*). *Lumelille* nime on saanud *Cyclamen ponticum* Alam-Lindas, kuna Eestis selle nimega märgitakse peamiselt võsaülüst (*Anemone nemorosa*).

Aegamööda said sagedamini esinevad taimed, eriti puud ja põõsad endale nimed, mis levisid vähemalt nende külade elanike keskel, kellega oli läbikäimine tihedam. Ja kui ei olnud saada kustki toetust nime õppimisel, loodi mõne agarama ja tähelepanelikuma inimese poolt koguni uus nimi, olgu siis võrdluse, mõju või isegi vaba loomingu alusel. Eestlaste loodud on nähtavasti järgmised taimenimed: *plekkleht* 'kirssloorber (*Laurocerasus officinalis*)', nimi arvatavasti jäikade nahkjate lehtede alusel; *kammelakont* (*Paliurus aculeatus*), nähtavasti selle põõsa lehealusel oleva kõvera astla pärast, sest see meenutab kammelja, s. o. lesta kurgu all olevat kõverat konti, mida kolga randlased nimetavad *ränkrood*, tallinnapoolsetes Ida-Harjumaa randades aga *kusistekont*¹; *peavalulill* 'kollane alpiroos (*Rhododendron flavum*)', mille õied panevat pea valutama, kui õitseajal liikuda nende lähedal; *tuulepesa* 'puuvõõrik (*Viscum album*)', parasiitaim, mis kasvab suurte puhmastena puude, eriti pirnide otsas ja meenutab tuulepesi ehk nõialuudi Eestis kasvavate kaskede võras, aga ka mõne teise puu otsas'. Samuti on rohttaimede hulgas eestlaste loodud *rebasekakk* (*Cyclamen ponticum*), — selle taime mugul meenutab rebasekaku, millega Eestis mürgitati varemalt rebaseid metsades. Seda nime tuntakse rohkem Salmes ja Sulevis, kuna Alam-Lindas on sama taime nimeks *lumelill*, sest ta õitseb kohe lumesulamise järel.

Sulevis kuulsin ma lõhnava kuslapuu (*Lonicera caprifolium*) nimena *elipuu* ja ka *eliväät*. Kui ma hakkasin selle nime kohta pikemalt pärima, vastas keelejuht: «Meie panime ise selle nime.» Kena väänkasv vajas nime ja et selleks ei olnud ühtki allikat, loodi ise nimi, mis levis laiemalegi. Sellised nimed levivad aga üksnes kitsal alal.

Puid, mida Eestis ei kasva, aga mille nimed olid tuntud kirjandusest, peamiselt vaimulikust kirjandusest, õpiti peagi tundma looduses. Sellised nimed on *õlipuu*, *viigipuu*, *viinapuu*, *palm*, *apelsinipuu*, *sidrunipuu* jt. Õlipuu kõrval on ka *oliivipuu* või *masliina*, mõlemad pärit vene keelest. Palmiina esinevad siin pea-

¹ Huvitav on, et nooremad, kes ei tunne enam hästi kalanime *kammilas* 'lesta', on taimenime *kammelakont* muutnud nimeks *kamelikont* ja isegi *kaamelikont*, sest kirjakeelne *kaamel* näib neil olevat kondi juures loomulikum kui *kammelas* ~ *kammeljas* 'lest'.

miselt karuspalmi perekonna (*Trachycarpus*) liigid või ka kääbuspalm (*Chamaerops humilis*). Kaukaasia palm 'pukspuu (*Buxus sempervirens*)', nimena on tõlgitud vene keelest. Viljapuud on sama nimega mis Eestiski ja uuemad viljapuude liigid on enamikus pärit vene keelest, näiteks *aiva* pro *aivaa* (*Cydonia oblonga*); *uurma* pro *hurma* (*Diospyros lotus*); *alutsa* pro *alõtsaa* (*Prunus divaricata*), *kissell* pro *kizil* (*Cornus mas*). Erilist tähelepanu väärib aedvilja nimi *põdrasaan* pro *baklažaan* (*Cucumis melongena*). Ladina keele alusel on moodustatud nimi *klemaadiväät* (*Clematis vitalba*), kuid seda nime tundis endine metsavaht. Mispärast Alam-Lindas mujal eestlaste keskel hurmapuud (*Diospyros lotus*) nimetatakse *kummimarjadeks*, ei selgunud mulle vastavatel järelepärimistel.

Ka loomade nimed on tekkinud samadel alustel. Kaukaasias elavate uute loomade nimed on moodustatud enamikus vene keele järgi. Uutest loomadest on paremini tuntud sagedasti kodude ümber hulkuv šaakal (*Canis aureus*), keda nimetatakse *sikaal*, *sikalka*, ka *kalka*. Teisi mägedes elavaid loomi tunnevad hästi vaid kütid. Linde ei esine kodude ümber palju ja seepärast pole nende tundmine silmapaistev. Huvitav on linnunimi *lurt*, mis on antud linnule, kes ei ela Eestis, aga kelle eestikeelseks nimeks loodusteaduslikus kirjanduses on *mesilasenäpp* (*Merops apiaster*). Nimi *lurt* on nähtavasti antud seepärast, et linnu häälitsemine meenutab kuidagi sõna *lurt*. Nii seletavad vähemalt mesinikud, sest need tunnevad hästi lindu, kes sööb nende mesilasi suurel hulgal. Nimi *lurt* on Kolgast päritolevatele inimestele hästi tuttav, sest see tähendab Kolga rannakülades 1) 'kibuvitsa, eriti ta vilja', 2) 'noort sama-aastast männi ja kuuse kasvu okste otsas'. Need tähendused on Kaukaasias aga täiesti unustatud ja sõna on võetud kasutusele linnunimena, peamiselt Sulevis ja Salmes. Konni eraldatakse värvuse järgi (*roheline konn*) või asukoha alusel (*veekonn*, *kuivakonn*). Ka usside eraldamisel on umbes samad põhimõtted (*veeuss*, *saviuss*).

Kohanimed. Salme külas kujunesid talude nimed asutamisel peamiselt nende talunimede järgi, mis oli taludel, kust asunik oli välja rännanud. Olid asunikud ühest ja samast külast, nagu Harast, Sigulast, oli loomulik, et teised hüüdsid inimesi samade nimede järgi, nagu neid kutsuti Eestis kodukülas. Nii tekkisidki Salmes kohe talude nimed: *Aadu*, *Ahu*, *Allika*, *Angaste*, *Hansu*, *Kaasiku*, *Kadapiku*, *Kallepõllu*, *Kaskneeme*, *Lebiku*, *Migu*, *Madikse*, *Tooma*, *Saarukeste* jne. Need kõik on talude nimed Kolga ja Kõnnu vallas. Selline talunimede andmine oli mõeldav just esimesel asumisajajärgul. Teised kohanimed, eriti paiganimed, on antud kas sarnasuse või mõne sündmuse meenutamiseks. Lähedased paiganimed koduküla ulatuses on peaaegu kõik eestlaste antud. Asunduse kohal oli ju täiesti inimtühi metsistunud ala, kus ei olnud inimesi, kes oleksid teadnud varemaid nimetusi. Arvatavasti oli siin varemalt pärismaalastel ka paiga-

nimesid, kuid tserkessid rändasid välja, nende asemele tulid lähedastesse küladesse kreeklased ja moldaavlased, kes ei teadnud ka endisi nimesid. Seepärast tuli kohtadele ja paikadele anda uued nimed. Vanemad nimed on näiteks jõgede nimed (*Psou, Msõmta, Lopsta, Kelasuuri, Kodori, Besletka*) ja mõned kaugemal olevad mägede (*Mahateri mägi*), osalt ka metsade nimed (*Mihelripsi mets*), mida eestlased kasutavad harva. Eestlaste antud nimed on aga: *Kannatuse mägi, Karuauk, Karusööt, Kitseallikas, Lepalageda, Mungalageda, Sulamaa põld, Raba koppel, Puutäimägi, Kastanimägi, Viigimägi, Sõnajalapõld* jt. Eestlaste antud on ka nimi *Konnalinn*, millega tähendatakse Salmes ja Sulevis praegust Lesselidzet, endist Jermolovski suvituskohta, sest siis, kui eestlased asutasid Salme, kuulus see soostunud ala Salme külale ja siin oli enne kuivendamist suuri hulki konni, kes andsid tüütavaid kontserte. Ja praegugi on kuivenduskraavides õhtuti kõva konnade krooksumist, sagedasti päevalgi.

Sulevis on juba algusest peale talunimed enamikus perekonnanimede järgi. Küla asutajad elasid lühikest aega Salmes ja tulid siis küla praegusesse asukohta, kuhu asutasid uue küla ja nimetasid selle *Suleviks* (ühe asutaja perekonnanimi oli Olev, seepärast sobis hästi Sulevi. Ka Salme küla nime aluseks on olnud «Kalevipojas» esinev nimi Salme).

Talude nimetamine perekonnanime alusel on jätkunud ka järgnevatel põlvete juures, kes on asutanud endale uued talud. Teise ja kolmanda põlve inimesed ei teadnudki enam hästi vanu talunimesid ega mõistnudki nende tähendust². Külades asutati vanade talude vahele ja lähedale uusi ning neile ei osatudki panna muid nimesid. Kui näiteks Salmes oli alguses talusid poolesaja ümber, on nüüd külas üle 130 elamu ja neid uusi talusid nimetatakse peamiselt just perekonnanime alusel. Isegi vanad talunimed on unustatud ja nendegi kasutamisel on talu nimetamine perekonnanime järgi muutunud üldisemaks.

---

² Saarukeste talu praegune peremees ei teadnud enam, mis tähendab see nimi ja arvas, et see ei tähenda muud kui on talu nimi (*saaruke* 'väike põlluaed külast eemal metsas'). Huvitav on mõne paiganime tekkimine. Näiteks on Sulevis *Abessiina põld*. Enne on selle põllu kohal olnud mets. Abessiinia sõja ajal võetud see mets maha. Töölised ristasid metsa *Abessiinia metsaks* ja kui pärast endise metsa asemele tehti põld, jäi see ka *Abessiina põlluks*. *Hundi-küpsetamise palagani* juures on aastat 30 tagasi hunt jooksnud öösel küttide tulle ja kärvanud, sellest jäänud paigale ka nimi. *Karuaukus*, porises lohus, käinud karud püherdamas, *Karusöödil* aga pähkleid ja pirne söömas. *Paasiki* on nähtavasti eestistatud venekeelsest vastest *Passeka* — lagedal alal on varemalt olnud metsesila; kuid see raskesti mõistetakse nimi on vahetatud Eestis tuntud Paasiku mõisa nimega, mida kolkklased hääldavad enamikus *Paasiki*. *Sulamaal* oli enne Salme küla asutamist tükike sulamaad kunagise talu ümber põlluna ja see on jäänudki *Sulamaaks*, kuigi haritav maa on nüüd palju laiem. *Kannatusemägi* on pikaldase tõusuga mägi Sulevi külasse minnes ja nõuab tõesti kannatust seda mäge mööda üles minnes. *Mägedevahe* on kitsas org kahe kõrge mäe vahel Besletka jõega Suhhuumi—Alam-Linda teel.

Praegune eesti keel asundustes. Milliseks on kujunenud eestlaste keel Kaukaasia asundustes? Kui asutati asundustes koolid, pandi neis suurt rõhku eesti keelele. Sellel õppeainel oli siin isegi suurem tähtsus kui asunike sünnimaal Eesti- ja Liivimaa kubermangus. Ka oli siin võimalus kasutada eesti keelt suuremal määral õppekeelena kui emamaal. Seepärast avaldas kool märgatavat mõju eesti keele ühtlustamisele asundustes ja murrakulised vahed vähenesid tublisti teise ja kolmanda põlve juures. Kuid see eesti keel on jäänud oma arengus seisma ja näib püsivat sellisena, nagu ta oli eesti külades käesoleva sajandi esimesel kümnel. Sel ajal tegi ajakirjandus tublisti ühtlustavat tööd Kaukaasia eestlaste kõnekeeles. Hilisemal ajal ei ole aga alati suudetud eesti keele arenemisega sammu pidada ja seepärast pole ime, kui Kaukaasia eestlased kaebavad, et praeguses ilukirjanduseski olevat palju selliseid sõnu, mida nad ei mõistvat. Erialasest kirjandusest, kus esineb palju oskussõnu, ei maksa rääkidagi.

Kui võrrelda praegu Kolga maakülades kõneldavat kõnekeelt Kaukaasia Salme ja Sulevi külas kõneldava keelega, tuleb märkida, et viimane on tublisti puhtam murraku omapärasustest ja lähedasem kirjakeelele. Pikkade täishäälikute diftongeerumine on märgatavalt nõrgem. Huvitav on märkida, et Kaukaasias on unustatud mitmedki murdesõnad, mis Kolgas tänapäeval on veel sagedasti kõnes kasutatavad. Ma valisin küsitlemiseks mõned murdesõnad (*kanturane, remetes, tamukas, valg*), kuid neid sõnu enam ei mõistatud. Ka sellised sõnad, nagu *ungas, olv, perdus, reppan*, mis olid seoses suitsutare ja selle õlglatusega, on unustatud, sest neid ei ole olnud tarvis kasutada. Vanematel inimestel meenuvad need veel nagu «läbi udu», aga kõnes neid ei tarvita, sest neid esemeidki ei nähta enam oma ümbruses. Merekalastusega seoses olevad sõnad on enamikus ununenud, sest kalandusega pole enam tegeldud aastakümneid. Tuntakse vaid üldisemaid, kirjanduses sagedamini esinevaid sõnu, nagu *võrk, noot, pullud* jt.

Folkloorist eestlaste asundustes. Folkloor on Kaukaasia eestlaste keskel säilinud halvasti. Nähtavasti ei ole asumisel sattunud sinna häid lauluemasid ja muistendite jutustajaid. Kui umbes samal ajal Kuusalust Simititsasse väljarännanud inimesed viisid kaasa sadu rahvalaule ja hulga muistendeid, ei ole Kaukaasias need sünnimaa aarded leidnud viljelemist, kuigi rahvalaule on üksikud inimesed sünnimaalt kaasa viinud. Nii teatab Jüri Ponamar 1891. a. dr. K. A. Hermannile Kaukaasiast, et ta on kirjutanud üles Salmest umbes 150 rahvalaulu³. Aga neid laule ei ole saadetud Tartu ega ole neid ka säilinud. Arvatavasti kirjutas J. Ponamar kui kirjatundja need laulud üles

³ Tampere, H., Vana Kannel III. Kuusalu vanad rahvalaulud I, Tallinn 1938, lk. 32.

Kaukaasias elavatelt eestlastelt. Ka J. Hermi ja Johannes Tiismuse saadetised 1890-ndate aastate alguses näitavad, et Salmes on rahvalaule tuntud, kuid neid ei ole salvestatud üldistesse kogudesse mainimisväärselt. Arvatavasti ei ole rahvalaulude ja muu folkloori teadmine tõusnud Kaukaasia eestlaste külades selisele aukohale kui Simititsas. Need ei ole oma aja olude mõjul leidnud vajalikku tähelepanu ja hoog rahvalaulude ning muistendite kogumiseks on vaibunud. Seepärast ei ole saadudki Kaukaasias elavate eestlaste hulgast vähegi tähelepanavat folkloori. Muistendid on unustatud, rahvalaulud kadunud, isegi vanasõnad ja mõistatused on jäänud väga väheseks. Kolga rannas varemalt agaralt peetud sügisesed *jäguõhtud* on Kaukaasias peagi unustatud, osalt ka ehk seepärast, et külades ei olnud talud koos, vaid enamikus üksiktaludena ning raske oli mägistel aladel koguneda kuhugi kokku jäguõhtule, eriti veel seepärast, et õhtul läheb ruttu pilkaselt pimedaks.

Naaberrahvastelt on omandatud vähe niihästi muistendeid, vanasõnu kui ka mõistatusi. Peamiseks põhjuseks on siin see, et eestlaste ja põliselanike vahel ei olnud täiesti arusaadavat keelt, mis oleks teinud kergeks suhtlemise: niihästi eestlased kui ka grusiinlased, mingreelid ja teised põliselanikud ei osanud varemalt rahuldavalt vene keelt, mis oli suhtlemiskeeleks. Ka praegugi ei ole vene keele oskus alati küllaldane, eriti vanematel inimestel. Samuti pole eestlastel läbikäimine naaberrahvastega olnud eriliselt tihe, mispärast ei saagi kuigi palju omandada nende vaimuvara. Ühiselt pühitsetakse vahest matuseid ja ka pulmigi, aga kombed nende jootudel on liialt erinevad ja seepärast ei suudeta kuigi kergesti süveneda üksteise folkloori. Aga üksikuid muistendeid siiski tuntakse. Asjaajamised naabrite vahel on enamikus lühikesed ja ametlikud.

Eesti folkloori tundmine on eriti nõrk nendel, kes on sündinud Kaukaasias. Noored Kaukaasias üleskasvanud inimesed ei ole õieti kuulnudki rahvalaulu inimeste suust. Neid on loetud vaid raamatutest.

Tantsud viidi sünnimaalt kaasa. Ei olnud rahvatantsud väljarändamise ajal enam eriti moes, ei tarvitatud neid ka asundustes. Kuid tants oli lõbutsemistel tähtsal kohal. Kuidas arenesid tantsud Eestis, nii arenesid need ka asundustes. Oli ju varemalt side asunduste ja sünnimaa vahel tihe. Tantsiti peamiselt lõõtspilli, *garmoška* saatel, aga kui selle mängijat ei olnud, tantsiti laulu ja trallitamise saatel. Tähtsamad tantsud olid polka, valss, reinlender, polkamasurka.

Asumise järel ei olnud alguses pille. Jootudel mängiti ringmänge ja noored tantsisid enamikus mingi tantsulaulu järgi. Siis tuli lõõtspill, viul ja viimaks kannel. Torupilli ei mäletata asundustes. Kui pärast asutati puhkpillikoorid, käisid need sagedasti ka perekonnajootudel mängimas, sealhulgas ka tantsuks. Erilisi andekaid pillimehi ei mäletata, sest nende tähtsus on

olnud igapäevases elus võrdlemisi väike. Enamasti on pillimängimine olnud jõudeaja tegevuseks, elukutselisi pillimehi ei mäletata. Põliselanike mänguriistad ei ole eestlaste keskel levinud.

Lõppkokkuvõtteid. Kümnete aastate eest siirdus sünnimaalt Eestist mitmest maanurgast eestlasi muile maile. Seal olid mitmeti teistsugused elamistingimused ja looduslikud olud. Uued elutingimused tõid kõnekeelde uusi sõnu, rikastasid eestlaste sõnavara. Uued mõisted laenati peamiselt elukoha naabritelt kas puhtal kujul või mugandatult. On loodud ka uusi sõnu, kasutades võrdlusi ennetuntud mõistetega või kohandades endises asukohas kasutatud sõnu uues tähenduses. Kuid kas tuleb neid uusi sõnu ja mõisteid pidada eesti sõnavaraks? Minu arvates küll. Kui see on nii, kas ei tule siis panna tarvilikku rõhku sellise sõnavara kogumisele eesti asundustes üle kogu maailma, kus aga elavad eestlased. Neid uusi sõnu, mis on asundustes muutunud vajalikeks igapäevases elus, tuleks koguda hoolikalt ja liita eestlaste üldsõnavarasse, kusjuures rahvakeelest erinevad sõnad märgitakse vastavalt nende kasutamispirkonnaga.

О ЯЗЫКЕ И ФОЛЬКЛОРЕ ЭСТОНЦЕВ, ПРОЖИВАЮЩИХ НА КАВКАЗЕ

ГУСТАВ ВИЛЬБАСТЕ

Резюме

Более 40 семейств из северо-эстонских волостей Колга и Кынну переселились из-за тяжелых условий жизни приблизительно 75 лет назад на Кавказ, где они основали сёла Сальме и Сулеви (теперь в Абхазской АССР). Весной 1959 года автор статьи посетил названные сёла, чтобы выяснить, поскольку слова прежнего родного говора сохранились в речи жителей сёл Сальме и Сулеви, насколько их разговорный язык обогатился за счет новых слов и понятий и т. д. При исследовании выяснилось, что в их разговорный язык вошли новые понятия и слова главным образом из русского и грузинского языков. Речь жителей названных сёл ближе к литературному языку, чем говор, на котором теперь говорят в Эстонии в селениях Колга. В целом же язык названных пунктов более архаичен, чем современный эстонский литературный язык. Эстонского фольклора сохранилось у переселенцев немного.

GUSTAV VILBASTE 75-AASTANE

3. septembril 1960 tähistas oma 75. sünnipäeva Emakeele Seltsi kauaaegne tegevliige ja murdekorrespondent Gustav Vilbaste.

Gustav Vilbaste sündis Harjumaal Kodusuu vallas mõisatöölise pojana. Pärast Kolga ministeeriumikooli lõpetamist õiendas ta õpetaja kutseksami a. 1907, oli aastail 1903—1913 ning 1914—1916 vallakooli õpetaja ja töötas a. 1916—1917 «Tallinna Teataja» toimetuses. Teinud küpsuseksamid 1918. a., astus Vilbaste 1919. a. edasi õppima Tartu ülikooli matemaatika-loodusteaduskonda. 1927. a. sügisel siirdus ta Viini ülikooli, kus 1928. a. suvel kaitses doktoriväitekirja «Erneuerung der Loodvegetation durch Keimlinge in Ost-Harrien (Estland)». Seejärel töötas G. Vilbaste aastaid looduskaitseinspektorina, olles üks selle ala pioneere Eestis, ning andis välja ja toimetas mitmeid loodusteadusalaseid ajakirju (näit. «Loodusevaatleja» jt.) ja teoseid. Ta on avaldanud trükis rohkesti loodusteaduslikke töid.

Loodusteaduste kõrval on G. Vilbaste juba noorusest peale tundnud elavat huvi eesti keele ja rahvaluule küsimuste vastu ja on leidnud aega nendegi aladega tegelemiseks. Kooliõpetajana on ta aastaid õpetanud eesti keelt. 1910. a. avaldas G. Vilbaste ajakirjas «Eesti Kirjandus» kirjutise «Rannamurdest», milles ta andis ülevaate Kuusalu lääneosa ja Jõelähtme murrakust. Samas avaldas ta ka «Randlase sõnaraamatu» I jao, milles esitas hulga

murdesõnu. «Randlase sõnaraamatu» II jagu ilmus «Eesti Kirjanduses» a. 1921. 1919. a. avaldas G. Vilbaste samas ajakirjas artikli «Koduloomade ja -lindude meelitus-, kutse- ning hüüdnimetused», 1922. a. aga murdesõnade loendi Kuusalu kihelkonna rannaküladest. Mitmesugustes ajakirjades ja väljaannetes on G. Vilbaste avaldanud aastakümnete vältel kirjutisi õigekeelsuse ja teadusekeele küsimustest, samuti ka artikleid randlaste rahvaluulest ja etnograafiast. Suurt tähelepanu on G. Vilbaste pühendanud eesti taimenimede kogumisele. 1928. a. avaldas ta üleskutse rahvapäraste taimenimede kogumiseks, 1933. aastal «Eesti Kirjanduses» pikema artikli «Eestikeelsetest taimenimedest ja nende tekkimisvõimalusist».

Emakeele Seltsi tegevliikmeks on Gustav Vilbaste alates seltsi esimesest tegevusaastast 1920. Esimese ettekande pidas ta seltsis 1924. aastal Kolga murraku kohta. Emakeele Seltsi tööst on ta aktiivselt osa võtnud tänapäevani. Murdekogujana ja seltsi murdekorrespondendina on ta tegevus olnud eriti aktiivne sõjajärgsetel aastatel.

1949. a. andis G. Vilbaste TA Keele ja Kirjanduse Instituudile üle mahuka käsikirja «Sõnavara Kuusalu ja Jõelähtme kihelkonna piirilt» (683 lk.). Järgnevatel aastatel on ta Emakeele Seltsile loovutanud rea töid, nagu näit. 1954. aastal monograafilise ülevaate «Prangli saared. Vanemat elu-olu ja sõnavara» (779 lk.) ja «Paetööstus Tallinna kivimurdudes ja jooni rahvapärasest geoloogiast» (50 lk.), 1956. aastal — «Kohanimed Loksa rajooni lääneosas (end. Kuusalu kihelkonnas). Peatükk asustusajaloost» (1157 lk.) ja isuri keele sõnavara (4233 sedelit), 1957. aastal — mitmesuguseid murdesõnu ja kohanimesid eri kohtadest kokku 5166 sedelit jne. Aktiivse tegevuse eest murdekorrespondendina on teda kahel korral, 1955. ja 1956. aastal, autasustatud Emakeele Seltsi aukirjaga.

1957. aastal trükist ilmunud murdetekstide valimikus «Pajatusi põhjarannikult» avaldati G. Vilbaste poolt kogutud murdetekste Jõelähtmest ja Kuusalust. «Emakeele Seltsi Aastaraamatutes» on ilmunud tema artiklid «Rahvapäraste taimenimede kogumise katseid möödunud sajanditel» (1956) ja «Vadja taimenimesid» (1957). Praegu on trükiks ettevalmistamisel G. Vilbaste kapitaalne teos «Rahvapäraseid taimenimesid Eestis», mis ilmub «Emakeele Seltsi Toimetiste» sarjas. Selles teoses esitatakse nelja aastakümne jooksul kogutud rikkalik materjal eesti taimenimede kohta. Teoses on liitunud juubilariloodusteaduslikud ning keealased harrastused ja see on kujunenud tema elutööks.

Hoolimata auväärsest east viibib juubilar igal suvel matkarakadadel, võttes aeg-ajalt ette üsnagi pikki reise. 1959. a. kevadel käis G. Vilbaste Põhja-Kaukaasias sealsetes eesti asundustes. Teda huvitas küsimus, kuivõrd on omaaegsed väljarändajad eesti

rannaküladest (Kuusalust) säilitanud seal oma kodumurde. Oma matkatähelepanekud esitas ta huvitavas ettekandes Emakeele Seltsi koosolekul Tallinnas detsembris 1959.

Arvestades Gustav Vilbaste kauaaegset ja aktiivset tegevust Emakeele Seltsis autasustas Emakeele Seltsi juhatus juubilaritema 75. sünnipäeva puhul kolmanda aukirjaga. Soovime auväärsele tegevliikmele G. Vilbastele veel kauaks raugematut tööindu ja nakatavat energiat!

Emakeele Seltsi juhatus